

De Jordaan in Amsterdam

Je kunt het je nu bijna niet meer voorstellen dat de Jordaan een volksbuurt was. Zo dichtbij de Dam en het Leidseplein.

Hoe is het mogelijk dat deze verpauperde volksbuurt in korte tijd zo populair werd bij welgestelde gestudeerde mensen, bij yuppen die er gingen wonen? En hoe komt het dat hier het romantische verlangen naar de volksbuurt zo groot is?

Om met dat laatste te beginnen.

Geuzennaam

De film 'De Jantjes' uit 1934 legde de basis voor het romantische verlangen naar de volksbuurt. De televisieseries 't Schaep met de 5 pooten' uit 1969 en 'Bij ons in de Jordaan' uit 2000 braken zelfs records.

Laatstgenoemde serie ging over het veelbewogen leven van volkszanger Johnny Jordaan, die na zijn dood in 1991 werd geëerd met een standbeeld. Overigens ging de onderwijzer en schrijver Theo Thijssen hem met een standbeeld in 1979 voor. Thijssen schreef in 1923 het boek 'Kees de jongen', dat zich in de Jordaan afspeelt.

In al deze films, series en boeken gaat het over de **saamhorigheid** in de wijk, het gemeenschapsgevoel, de gezelligheid, samen voor ons eigen, etc.

Die saamhorigheid zag je gewoon op **straat**; daar zaten ze, de volksbuurtbewoners met hun spelende kinderen, spionnetjes, straatvoetbal, etc. En niet te vergeten de vele openbare protesten op straat, zoals het Palingoproer van 1886, het Aardappeloproer van 1917 en het Jordaanoproer van 1934. Daarbij vielen verschillende doden en gewonden.

Hoewel het verschijnsel van de straat als huiskamer doet vermoeden dat saamhorigheid ook inhield dat iedereen bij elkaar over de vloer kwam, bleek dat in werkelijkheid zelden het geval te zijn. De een was welkom, de ander niet. Saamhorigheid beperkte zich vaak tot de eigen portiek, eigen straat of tot enkele straten, maar het is onmiskenbaar waar dat alle bewoners samen trots waren op de Jordaan. De Jordaan werd een geuzennaam die Johnny Jordaan en zijn vrienden aan de bewoners gaven. Zij maakten ook onderscheid in Jordaners, zij die in de Jordaan wonen, en Jordanezen, de geboren en getogen Jordaners.

Bloemstraat 1958 (Foto: Stadsarchief Amsterdam)

De **bruine kroeg** hoort eigenlijk ook bij de straat, als een soort huiskamer. Deze dreigt nu te verdwijnen, en daar zijn verschillende oorzaken voor. De afname van het aantal Jordanezen speelt daar geen onbelangrijke rol in. De nieuwe Jordaners spreken meer Engels dan plat Amsterdams, ze eten vele soorten gezond brood en ze drinken malle koffies. Graag zouden ze in een bruine kroeg niet alleen wat willen drinken maar ook werken en eten. Helaas serveert een klassieke bruine kroeg alleen bitterballen, kaas en olijven.

Werken en eten in een bruine kroeg.

Dat het aantal Jordanezen afneemt is onmiskenbaar. Velen zijn naar Purmerend, Almere en de naoorlogse nieuwbouwwijken verhuisd. De nieuwe Jordaners hebben andere zeden en gebruiken. Zo kon de eigenaar van een islamitische slagerij onmogelijk de oorspronkelijke naam 'In 't Vette Varken' handhaven, omdat varkensvlees voor moslims taboe is. Dus veranderde hij dat in 'In 't Vette Kalfje'.

Hoewel hij net zo ambachtelijk bezig is als de beddenmaker uit 1950, lijkt die oude volkstijd nu toch echt voorbij.

Islamitische slagerij.

Beddenmaker circa 1950.

Vroeger

We duiken verder de geschiedenis in om bovenstaande veranderingen beter te begrijpen. Als je nu bijvoorbeeld over de Lindengracht loopt zie je een parkeerstrook in het midden, waar ooit water door een gracht stroomde. Er staan geen krotten meer. Oude en nieuwe huizen staan keurig naast elkaar.

Lindengracht 2023 met afwisseling tussen oude en nieuwe huizen.

Dat was in de 17^e eeuw wel anders. Toen vestigden zich hier dagloners, ambachtslieden en kleine bedrijven in een poldergebied met sloten die haaks uitkwamen op de planmatig aangelegde grachtengordel. Amsterdam was een zeevaartstad met handelsrelaties over de hele wereld. De handelslieden streken neer in de chique grachtengordel, de stinkende en vervuilende bedrijven kwamen in de Jordaan terecht. Je kunt met recht zeggen dat de Jordaan de oudste volksbuurt van Nederland is. Vanaf het begin was de bebouwing - op veengrond - van magere kwaliteit.

Die armoedige situatie bleef lang bestaan. Cholera- en tyfusedemieën braken regelmatig uit. De grachten, die zowel voor drinkwater zorgden als riool waren, stonken enorm. Voor de gemeente was dat aanleiding om in de tweede helft van de 19^e eeuw enkele grachten te dempen en een begin te maken met de aanleg van waterleidingen en riolering.

Goudsbloemgracht voor de demping in 1854 door Willem Hekking, nu Willemsstraat.

Al in de 17^e eeuw wilden weldoeners en liefdadigheidsinstellingen iets doen aan de grote armoede in de Jordaan. Ze legden daarom hofjes aan voor arme alleenstaanden. Nog steeds bestaan deze naar binnen gekeerde werelden, nu veelal als sociale woningbouw.

Zeven Keurvorsten hofje.

Desondanks zette het verval in de 19^e eeuw in. Na 1850 kreeg dat macabere trekken toen de bevolking sterk groeide. De woonomstandigheden werden zo onmenselijk dat in 1852 de eerste woningbouwvereniging, de Vereniging ten behoeve der Arbeidersklasse, werd opgericht.

Later volgden filantropische bouwmaatschappijen zoals Bouwonderneming Jordaan die onderstaande woningen tussen Goudsbloemstraat en Lindengracht realiseerde. Deze goedbedoelde projecten tussen particuliere krotten en onbewoonbaar verklaarde woningen bleken overigens zelden kostendekkend te zijn voor de bouwers.

Van de 429 bewoners die voor dit nieuwbouwproject moesten vertrekken, keerden slechts negen gezinnen terug. De huurprijs was simpelweg te hoog geworden.

1895 tussen Goudsbloemstraat en Lindengracht (Foto: Stadsarchief Amsterdam) en nieuwbouw aan de Lindengracht uit 1896.

De Jordaan was door zijn armoedige bebouwing, zijn reputatie als volkswijk en zijn ligging tussen Prinsengracht en Singel lange tijd een geïsoleerde wijk. De wijk was berucht om zijn natte kelderwoningen met bedsteden, zijn sloppen en doodlopende stegen (gangen) en het gebrek aan lucht en licht in de woningen.

In deze zee van ellende bleken echter ook betere stukken te zitten.

Rondom de Bloemgracht en Rozengracht (geel in de plattegrond) woonden welgestelden die weinig op hadden met het volkse gebruik om lief en leed met elkaar te delen en op straat rond te hangen. Hier heerste een burgerlijke, meer afstandelijke cultuur.

Sanering

Omstreeks 1890 woonden er in de Jordaan ongeveer 82.000 mensen. Meer zouden het er niet worden. In veertig jaar tijd liep het inwonertal terug tot ongeveer 50.000. Dat had vooral te maken met de slechte woonomstandigheden. Zo reed er tot aan de Eerste Wereldoorlog, bij gebrek aan riolering, nog een Boldootwagen rond, waarin poeptonnen geleegd werden. Het dalende inwonertal was ook het gevolg van de Woningwet van 1901. Die leidde tot de bouw van ruimere arbeiderswoningen in andere stadsdelen, die daardoor meer in trek raakten. Tussen de Eerste en Tweede Wereldoorlog sloopte de gemeente de ergste sloppen, gangen, forten en bouwsels op binnenterreinen, zonder de structuur van de lange en smalle bouwblokken aan te passen. Sanering werd dat genoemd, al haalde dat weinig uit want de verkrotting ging gewoon door. Nieuwbouw vond er namelijk niet plaats. In de panden van de vertrekkende bewoners trokken simpelweg andere arme mensen. Of ze werden onbewoonbaar verklaard dan wel als bedrijfsruimte verhuurd. Op deze behoorlijk lange periode zonder noemenswaardig ingrijpen van de overheid volgde de hongerwinter van 1944. In dat jaar werd uit veel leegstaande panden hout geroofd dat werd gebruikt als brandstof. De Jordaan begon er nog slechter uit te zien. Na de Tweede Wereldoorlog liep het inwonertal verder terug tot bijna 40.000.

Wijdegang circa 1910 (Foto's: stadsarchief Amsterdam).

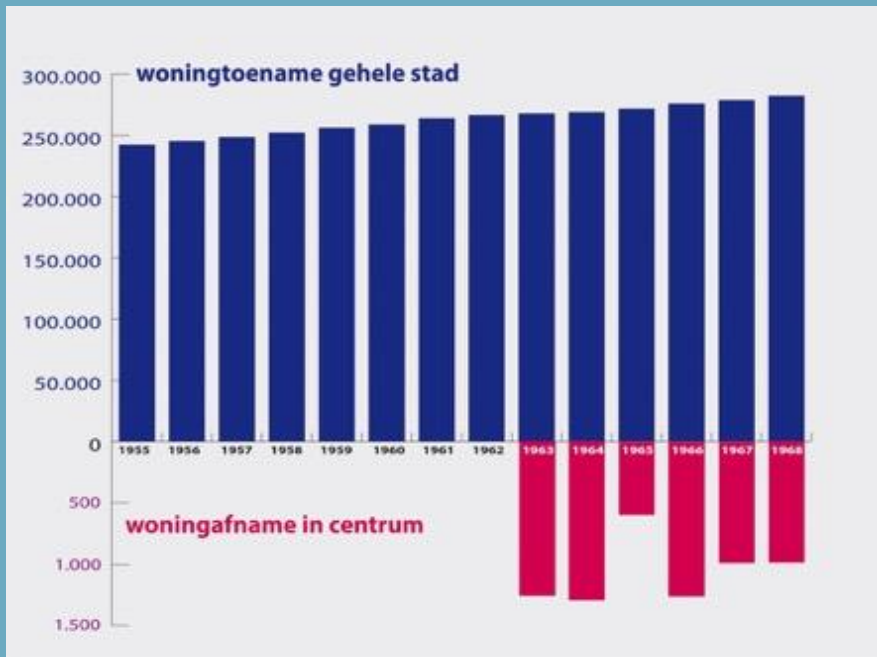
1955 Nieuwe Leliestraat (foto: dpgmedia).

In 1950 nam de gemeente een voorbereidingsbesluit dat bouwen in de Jordaan verbod vanwege een saneringsplan dat in de maak was. Sanering, afgeleid van het woord 'sanitas' = gezondheid, betekende in die dagen overigens gewoon slopen.

Het eerste radicale saneringsplan diende zich in 1954 aan en was opgesteld door de hoofdcommissaris van politie. Die maakte zich zorgen over de gebrekkige doorstroming van het autoverkeer in het centrum. In de Jordaan zouden verschillende grachten moeten plaatsmaken voor autowegen. Ook enkele noord-zuid lopende doorbraken zouden de doorstroming moeten verbeteren. Dit plan verdween spoedig in de bureaula.

Vervolgens richtte de wederopbouw van de hele stad zich meer op de bouw van sociale woningen in de westelijke tuinsteden dan op het stadscentrum. De middenklasse vond bovendien aantrekkelijke gezinswoningen in de groeikernen buiten Amsterdam, zoals in Purmerend en later in Almere.

Het centrum van Amsterdam (inclusief Jordaan) bleef zodoende verpauperd achter. Het aantal woningen daalde zienderogen, door zowel verkrotting als door verkantoring. Pas vanaf 1963 komt dat in de gemeentelijke statistieken naar voren, zie onderstaande grafiek.

Na het gefnuikte plan van de hoofdcommissaris verdwenen er nog meer radicale ambtelijke plannen in de bureaula. Dat kwam mede door het verzet van de verschillende instanties, die de historische waarde van de Jordaan benadrukten. Ten langen leste kwam de gemeente in 1969 met een schetsplan dat minstens zo radicaal was als de voorgaande plannen. Aanpak van de hardnekkige verkrotting duldde geen langer uitstel. Dat zagen de bewoners ook wel in. Het actiecomité Jordaan protesteerde desondanks heftig met een spraakmakend affiche dat aangaf wat er zou verdwijnen in de Jordaan. Die kritiek deed weliswaar geen recht aan de nuance en goede bedoelingen van het gemeentelijke saneringsplan, maar het droeg wel bij aan het verrassende besluit van de nieuwe wethouder om het plan in 1970 resoluut af te blazen. De bureaula raakte verder gevuld met onvoltooide plannen. Hij liet het er echter niet bij zitten en toverde binnen twee jaar een nieuw bestemmingsplan uit de hoge hoed, gebaseerd op handhaving van de karakteristieke plattegrond met de huizen en hun inwoners erbij. Inmiddels ontdekten studenten, kunstenaars en jonge woningzoekenden de goedkope panden om zelf te restaureren. Veel oorspronkelijke Jordanezen waren toen al vertrokken naar betere woningen elders. De volksbuurtcultuur erodeerde. Omdat alle aandacht uitging naar de kostbare monumentzorg, kwam de stadsvernieuwing stroef op gang. De Jordaan bleek 1300 beschermde en 1800 beeldbepalende panden te hebben. Dat vergde veel geld en geduld. Pas met de komst van een volgende wethouder in 1978 kreeg de stadsvernieuwing vleugels. Rijkssubsidies kwamen ter beschikking en door de instortende huizenmarkt van 1979 kon de gemeente onverwacht ineens goedkoop panden verwerven. Dat resulteerde in de bouw van meer sociale woningen en snellere restauraties. De Jordaan behield hierdoor zijn kleinschalige karakter, hoewel de meeste ambachten en kleine bedrijven verdwenen.

Volkswijk?

Kun je de Jordaan na al die veranderingen nog een volkswijk noemen?

Er wonen nu ongeveer 18.000 mensen in 13.000 woningen. De gemiddelde woningbezetting daalde van ruim 4,4 in 1890 naar 1,4 nu. Deze daling heeft vooral te maken met de algemene gezinsverdunding in heel Nederland. Ook de volkswijk raakte dun bevolkt.

Het aandeel particuliere huurwoningen zakte in de loop der tijd van 85% naar 42%. Het aantal huisjesmelkers nam hierdoor zienderogen af en de bebouwing van de Jordaan staat er nu *pico bello* bij. De volkswijk lijkt ver te zoeken.

Vanaf 1980 ontdekten bovendien hogere inkomens de Jordaan. Gentrificatie deed zijn intrede en dat betekende: stijgende woningprijzen en -huren, woningsplitsing, duurdere winkels en bedrijven e.d. Het gemiddeld inkomen in de Jordaan ligt nu ruim boven het Amsterdamse gemiddelde. Dat geldt ook voor het opleidingsniveau. Alleen het aantal kinderen blijft achter bij de rest van Amsterdam.

De oude volksbuurt is niet meer, maar dat wil niet zeggen dat de huidige Jordaan, die als yuppenwijk bekendstaat, verstoken blijft van saamhorigheid en straatleven.

Het Claverhuis.

Nog steeds is er bijvoorbeeld een buurtcentrum, Het Claverhuis, waar je terechtkunt met vragen over de buurt, wonen, zorg, vrijwilligerswerk en maatschappelijke hulp, maar ook voor een kop koffie/thee, de dagelijks kranten en een praatje. En het biedt cursussen aan, waar oorspronkelijke volksbuurtbewoners waarschijnlijk hun neus voor zouden ophalen.

En er is een Wijkcentrum Jordaan, dat met zijn wijkkranten voor brede informatieverspreiding zorgt en dat bemiddelt tussen bewoners en gemeente. Daar zouden de oude Jordanezen, die per definitie de overheid wantrouwen, waarschijnlijk ook hun neus voor ophalen.

Op straat zitten is nog steeds een populair tijdverdrijf, niet uit noodzaak vanwege de te kleine woningen, maar voor de lol.

Bronnen:

W. Heinemeijer, M. Wagenaar e.a.: Amsterdam in kaarten (1987).

Herman de Liagre Böhl: Amsterdam op de Helling (2010).

Thijs Niemantsverdriet: Help, de bruine kroeg verdwijnt (NRC 17-02-2023.)

Ben Speet: Historische Atlas van Amsterdam (2010).

Evert Werkman: De Jordaan (1980).

Wijkgids Jordaan 1982.

Auke van der Woud: Koninkrijk vol Sloppen (2010).